Coerenţa discursului religios în *Didahiile* lui Antim Ivireanul

Constantin FRÂNCU

The present study aims at revealing the syntactic cohesion and coherence of the discourse, on the propositional and textual levels in the works of the Metropolitan bishop Antim Ivireanul, one the most important Romanian religious writers from the XVIII th century

1. *Coerenţa* sau *coeziunea sintactică* (la nivel logico-gramatical) şi cea *pragmatică* (la nivel retoric) sînt puţin studiate în literatura de specialitate. Termenii şi sintagmele respective sînt împrumuturi din franceză (fr. *cohésion syntaxique/pragmatique*; *cohérence syntaxique/pragmatique*; cf. şi germ. *Kohäsion*, *Kohärenz*).

Am urmărit *coeziunea* (*coerenţa*) diferitelor tipuri de discurs în textele originale şi traduse din epoca veche în capitole speciale din recenta gramatică a limbii române vechi[1], dar acum, încadrîndu-mă în tematica conferinţei „Text si discurs religios", urmăresc în mod special coerenţa discursului la unul dintre cei mai importanţi autori religioşi din istoria noastră, la Mitropolitul Antim Ivireanul, georgian la origine, dar care a ajuns să cunoască limba română şi normele literare ale epocii mai bine decît mulţi prelaţi de origine română.

Cine citeşte şi îşi închipuie că ascultă predicile lui Ivireanu este uimit de actualitatea, coerenţa şi persuasiunea lor, de faptul că acestea, cu mici diferenţe, nu se deosebesc de cele ale unui prelat din zilele noastre în ceea ce priveşte normele limbii literare.

Faptul se explică prin aceea că Antim Ivireanu a învăţat limba română nu ca limbă maternă, ci ca limbă străină, comparînd-o cu alte limbi (fiind poliglot şi avînd deci perspectiva comparaţiei între sisteme lingvistice diferite, comparaţie care relevă concordanţele şi discordanţele dintre limbi). Cazul nu este singular: mai tîrziu, cu peste un secol jumătate, H. Tiktin, care a venit la 18 ani în România, la Iaşi, şi care a învăţat limba română ca adult, a reuşit să dea cea mai bună gramatică pentru învăţămîntul secundar, predată mai multe decenii în şcoală, şi cel mai bun dicţionar etimologic din epocă (*Rumänisch-deutsches Wörterbuch*), publicat la începutul secolului al XX-lea, dar de actualitate şi astăzi.

2. Coerenţa sintactică se realizează în discursul lui Ivireanu atît la nivel *propoziţional,* cît şi la nivel *frastic* şi *transfrastic*. Coerenţa pragmatică (retorică) se realizează mai ales

[1] Cf. Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Casa Editorială „Demiurg", Iaşi, 2009, p. 235-236; 412-413.

BDD-A62 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:04:22 UTC)

la nivel *transfrastic* prin diferite mijloace ale logosului semantic, concretizate în elemente ale logosului apofantic, ale logosului pragmatic şi ale logosului poetic în sens aristotelian.

La *nivel propoziţional* remarcăm realizarea perfectă a *acordurilor gramaticale,* într-o epocă în care în varianta literară muntenească şi mai ales în vorbirea populară dezacordurile erau foarte răspîndite chiar şi la autorii de etnie română, care, fireşte, îl vor fi ajutat pe Ivireanu în redactarea predicilor sale. Nu am întîlnit în predicile sale dezacorduri dintre subiect şi predicat de tipul *„* ei *vede; merge; tace*" întîlnite azi în graiul muntenesc, pe care Ivireanu îl cunoscuse în viaţa de toate zilele ca monah şi apoi mitropolit.

Unele dezacorduri, curente la alţi autori munteni în folosirea pronumelor de întărire de tipul *eu însuşi*, *noi însuşi* sînt evitate de Antim Ivireanu: noi *înşine* (AIP, 161)[2], *însumi pre mine* (AIP, 296) .

Rareori apar greşeli de flexiune, curente în epocă, cu forme incorecte de tipul „în *toate zile*"(AIP, 237) alături de formele corecte „în *toate zilele*" (AIP, 223, 237, 282, 283), „viaţa *a toatei* lumi" (AIP, 249), „clevetirea *a toatei lumi"* (AIP, 300).

Negaţia simplă, curentă în epocă la autori bilingvi sau poligloţi, se întîlneşte uneori şi la Antim Ivireanu: „*nici vreunul* din evanghelişti o povesteşte" (AIP, 209).

Paralelismul sintactic, repetiţia elementelor sînt alte mijloace de realizare a coerenţei la nivel propoziţional şi frastic: „Mitropolia n-am luat-o cu sila, *nici* cu mite, *nici* cu rugăciuni" (AIP, 296), „Răutatea şi zavistiia *nici* n-au lipsit *nici* va lipsi" (AIP, 296), *unii* cu bragă, *alţii* cu bere, *alţii* cu şerbet, *alţii* cu livej, *alţii* cu mied (AIP, 171).

Realizarea simetriei prin *inversare* sau *chiasm* este un procedeu des întîlnit la Ivireanu: „*spălaţi-vă* şi *vă curăţiţi"* (AIP, 161) etc.

3. Alte mijloace de realizare a coerenţei sintactice şi retorice sînt: antepunerea elementelor gramaticale subordonate în sintagmele nominale, folosirea anaforei şi cataforei pronomiale, raportarea la referent a pronumelor personale, relative sau posesive, referinţa textuală a contrucţiilor gerunziale şi a celor incidente, topica şi inversiunea subiectului sau a obiectului în funcţie de scopul persuasiv urmărit, antepunerea sau postpunerea subordonatelor.

Exemplele sînt de prisos, căci astfel de construcţii se întîlnesc frecvent pe fiecare pagină a predicilor mitropolitului Ivireanu. Subliniem numai faptul că fiind un cunoscător profund al limbii greceşti, al filozofiei si retoricilor vechi, dar şi al celor din timpul său (N. Iorga a vorbit de influenţa genovezului Ilie Mineat asupra predicilor sale, idee respinsă de G. Ştrempel în prefeţele la ediţiile „*Predicilor"* mitropolitului: *Didahii*, 1962 şi *Opere*, 1975), Ivireanu foloseşte multe mijloace pragmatice din retoricile vechi pentru a convinge, pentru a realiza persuasiunea.

Dintre acestea vom menţiona numai cîteva: *dislocarea sintactică,* realizarea *hiperbatului,* cea a *chiasmului* şi a *perioadei arborescente* de tip *narativ* şi de tip *retoric*, fapte mai puţin cercetate în literatura de specialitate. În afară de lucrările lui Dragoş

[2] Sigla AIP este pentru Antim Ivireanu, *Predici*, ediţie critică, studiu introductiv şi glosar de G. Ştrempel, Editura Academiei RPR, Bucureşti, 1962.

BDD-A62 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:04:22 UTC)

Moldovanu[3], consacrate dislocării sintactice şi hiperbatului, problematica este tratată sumar sau chiar greşit (ca de pildă, în *Istoria limbii române literare* de A. Rosetti, B. Cazacu şi L. Onu, Bucureşti, 1971, unde se afirmă că realizarea perioadei de D. Cantemir se face sub influenţa turcească).

De fapt, la fel ca şi D. Cantemir, la Ivireanu este vizibilă influenţa perioadei greceşti. De pildă, în cele două scrisori adresate domnului, C. Brîncoveanu, unde fraza periodică aproape jumătate este scrisă în româneşte iar aproape jumătate în greceşte (cf. AIP, 295, 300).

4. *Perioada* construită de Ivireanu este de tip clasic, greco-latin, de acelaşi tip ca la cronicarii moldoveni (Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin) şi unii munteni (stolnicul C. Cantacuzino) şi mai ales la D. Cantemir, căci toţi aceştia doreau să dea limbii române strălucirea, echilibrul şi simetria frazei din limbile clasice vechi.

Dar în timp ce la cronicari şi la D. Cantemir predomină perioada *istorică* cu protaze şi apodoze simetrice, egale sau aproape egale, de tipul celei a lui Caesar, la Ivireanu predomină perioada retorică asimetrică, cu protaza întinsă şi arborescentă, dar cu apodoza scurtă (de tip Cicero). Este vorba de faptul că în stilul narativ predomină logosul apofantic, în care se afirmă sau se neagă ceva pe baza unei argumentări cu fapte clare, verificabile, mai puţin emoţionale, pe cînd în stilul retoric, de multe ori polemic, predomină afectele, mai ales scopul persuasiv. Scopul lui A. Ivireanu în predicile sale era de a păstra şi de a educa enoriaşii în dogmele bisericii creştine ortodoxe şi de aceea perioada sa are de obicei o protază întinsă, unde se expun motivele, premizele şi întrebările în discuţie, şi o apodoză scurtă, energică, în care se dau răspunsurile:]

> „Luaţ seama, rogu-vă, cu minte întreagă şi înţelegeţi acĕste cuvinte, ce zice Dumnezeu prin Isaia, că aceia ce zice: « Spălaţi-vă şi vă curăţiţi», nu că zice doară să ne spălăm cu apa ĕastă proastă, ce bem şi ne slujim cu dînsa, carea nu are alt fără numa a spăla piialea trupului, / ce zice să ne spălăm şi să ne curăţim pacatele, cu apa sfintei pocăinţe şi cu lacrămi" (AIP, 161).

În această frază periodică protaza este arborescentă, cuprinzînd 11 propoziţii şi o incidentă, iar apodoza este scurtă, avînd numai trei propoziţii, fără prea multe determinări.

Interogaţia retorică, realizată sintactic prin propoziţii interogative, capată răspuns într-o propoziţie exclamativă scurtă, neanalizabilă: „Poate că de ispitele cĕle multe ce i s-au întîmplat şi de pagubele cele multe ce l-au ajuns îsi va fi pierdut mintea, de zice că moartea îi iaste tată, sau de multele dureri poate că nu va fi ştiind ce grăiaşte? *Ba, iubiţii mei, ba!* (AIP, 289).

Însă perioada cu protaza arborescentă şi apodoza scurtă, uneori eliptică nu este singura cunoscută în predicile lui Ivireanu. Ea predomină din punct de vedere numeric, dar întîlnim şi perioada istorică, cu protaze şi apodoze simetrice dezvoltate. Ele se

[3] Cf. Dragoş Moldovanu, *Dimitrie Cantemir între umanism şi baroc. Tipologia stilului cantemirian din perspectiva figurii dominante*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, 2002.

BDD-A62 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:04:22 UTC)

întîlnesc mai ales la începutul şi la sfîrşitul predicilor: „Şi precum cu dumnezeiasca putĕre într-o mică de ceas am adunat din toată lumea pre apostoli ca să petreacă prea cinstit şi sfînt trupul tău spre îngropare cu laude şi cu cîntări, *aşa* să adune şi mintea noastră cea împrăştiiată întru deşărtăciunile cĕle lumeşti şi să o lumineze ca deapururea pre dînsul sa-l mărim şi sa-l lăudăm" (AIP, 201).

În acestă frază în care predomină logosul apofantic, apodoza, care începe de la adverbul *aşa*, conţine patru propoziţii din care trei cu verbul la sfîrşit, în comparaţie cu protaza, care are numai două propoziţii.

Logosul poetic este şi el prezent în predicile lui Ivireanu, acesta fiind şi un mare scriitor apreciat de istoricii literari.

Iată o frază periodică cu un ritm lent şi unduios, plină de epitete, comparaţii şi metafore, cu o protază arborescentă şi complexă, cuprinzînd şase propoziţii şi o apodoză complexă, cu şapte propoziţii din care două incidente, expresivă şi plină de nerv:

> „apoi, pe urmă, după ce au ascuns soarele toate razele lui şi s-au stins de tot lumina zilei întru întunerĕcul nopţii şi cînd ceriul, de osteneală, au fost închis spre somn toţ ochii lui, atîta cît nici luna nu priveghiia, nici una din stĕlele cele mici avea deschise tîmplele lor cele de argint, atunce ca cînd ar fi fost nu făcător de bine, ci ca un hoţ, alergă cu mare grabă la acea săracă de casă şi aruncînd în lăuntru, nu zic odată, sau de două ori, ci de trei ori, mulţi galbeni, au gonit cu aceasta săraciia şi tot răul şi tot cugetul necuvios şi au mîntuit fecioriia acelor 3 fecioare din cursele diavolului" (AIP, 120-121).

Imaginile poetice predominat vizuale realizate prin îmbinări de metafore şi personificări neaşteptate dau o strălucire deosebită acestei fraze arborescente.

La nivel *transfrastic*, elementele care asigură coeziunea unei fraze cu alta, a unei perioade cu alta, a unui context cu altul se realizează prin conjuncţii şi locuţiuni conjunţionale, prin adverbe relative sau pronume relative (unele cu valoare de pronume demonstrative).

Astfel, conjuncţiile copulative sau adversative precum şi adverbele conclusive *deci* şi locuţiunile adverbiale *drept aceea*, *deci dară* garantează coeziunea transfrastică sau textuală: „*Iară* ei, lăsînd mrejile merseră după dînsul" (AIP, 72), „*Şi* vrînd Dumnezeu(...) au trimis în lume proroci (AIP, 72), „*Dară* de vreme ce Dumnezeu va pre toţi oamenii să-i mîntuiască (...) (AIP, 72), „*Deci dără* (AIP, 133), *deci* (AIP, 176, 194), *Drept aceea* alergăm toţi credincioşii (AIP, 291), „*Şi*, iată, *dară*" (AIP, 102), *Ce*(=ci, AIP, 102), *Însă* (AIP, 145).

Dintre elementele subordonatoare care asigură coerenţa transfrastică şi textuală menţionăm: *Pentru acĕia* (AIP, 220), *Pentru aceasta* (AIP, 221), *După acĕia* (AIP, 254), *Aşijderea* (AIP, 306).

Toţi aceşti conectori transfrastici au o gamă largă moralizatoare, întărind cele spuse anterior în discursul religios al lui Ivireanu sau asigurînd argumentele pentru o decizie sau concluzie în logosul său semantico-pragmatic.

BDD-A62 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 06:04:22 UTC)